

NEKE FORME ISLAMSKE PJESNIČKE TRADICIJE U BOŠNJAČKOJ SAVREMENOJ POEZIJI

Zilhad KLJUČANIN

Jedan od tokova orijentalne poezije koji je imao plodotvoran utjecaj i nastavak u bošnjačkoj poeziji - od osmanskog perioda do danas - svakako je onaj *divanski*. Kako divansko pjesništvo ima dvije linije - *sufijsku* i *laičku* - njihove produžetke možemo, na neki način, pratiti i u bošnjačkom pjesništvu. Sufijska ili *tesavvufska* komponenta divanske poezije esencijalno je misaona, u svojim najboljim izdancima mistična, pa i panteizirana. Ta komponenta je dobrahno utjecala na razvoj onoga što možemo danas nazvati modernom misaonom poezijom. "*Tesavvufska poezija*, kao uostalom i sva književna ostvarenja na orijentalnim jezicima, jesu jedan tok naše književne tradicije, ali to nije okovana prošlost. Zajedno sa književnim iskazima na narodnom jeziku, a posebno narodnom poezijom, ta djela su zračila, a i danas zrače inspirativno na naše stvaraoce... Pogledamo li djelo Safvet-bega Bašagića, Muse Ćazima Ćatića, Skendera Kulenovića, Maka Dizdara, Derviša Sušića, Envera Ćolakovića, Abdurezaka Hifzi Bjelevca... do najmlađih Irfana Horozovića, Nedžada Ibrišimovića, Džemaludina Latića, Hadžema Hajdarevića prepoznat ćemo nit koja ih spaja s tim naslijeđem."¹ "U bogatstvu pjesničkih vrsta i oblika tzv. divanske poezije posebno mjesto svakako pripada mističkoj lirici

koja će i u novijem pjesništvu naći odjeka, ali, naravno, u bitno preobraženom vidu... U dinamici književno-historijskih preobražaja, mijeni stilskih formacija i plodonosnom prožimanju s raznolikošću južnoslavenskih tradicija i evropskih duhovnih obzora, ovaj će specifičan senzibilitet čulnog misterija i ezoterijskog misticizma biti stalno prisutan u bošnjačkom pjesništvu XX vijeka. Od Bašagića i Ćatića, Hume i Muradbegovića, preko Kulenovića i Dizdara, Kajana ili Sidrana, sve do najmlađih Hajdarevića ili Ključanina, on će se u punoj samosvijesti žive tradicije obnavljati svaki put u drukčijem vidu i ornatu, ali uvijek kao posebnost koju će književna kritika prepoznavati i nedvosmisleno imenovati."² Pri svemu tome, valja naglasiti, u bošnjačkoj poeziji nikad se nije uspostavio *svjesni kontinuitet* sa divanskom tradicijom, uobličen u kakav poetski program, u okviru nekoje pjesničke generacije ili grupe pjesnika. Ali, začudo, bez određenih pravila, kažem, bez vanjskih (historijskih, društvenih) poticaja, začuđujuće možda, i iznenada, pojavljivala bi se ta "ponornica divanska", kod pojedinačnog pjesnika (Ćatića, naprimjer, Sidrana, Melike Salihbegović), ili generacije koja nikad se, programski i intencionalno, nije zaokružila u generaciju (Latić, Hajdarević, Ključanin, Arnaut). Ipak, uvijek se - pojavljivala.

Za razliku od utjecaja divanske poezije na modernu bošnjačku poeziju, koji, rekosmo, ima barem skokovito pojavljivanje, forme islamske pjesničke tradicije u pravilu su se javljale kao poetsko istraživanje pojedinog bošnjačkog pjesnika, i to veoma rijetko, u nekoliko pjesama, nikad kao skupovi u zasebnim, zaokruženim, stihobirkama. (Mi, danas, nemamo, naprimjer, knjigu nekog bošnjačkog pjesnika gazela, ili rubajja, tariha, o mevludu da i ne govorimo.)

Ipak, da, uz nužno podsjećanje na orijentalne pjesničke forme, po tom tragu prođemo poezijom dvadesetog vijeka u Bošnjaka.

1. ILAHIJA

Ilahija je, u najširem smislu, pobožna pjesma. Nekada je bila vrlo raširena u našoj poeziji. Skoro da nema bošnjačkog pjesnika koji je pisao na orijentalnim jezicima da je nije pisao. Naprimjer, ilahije su pisali: Kaimija, Uskufija, Bašeskija, Ilhamija, Sirrija. S počecima naše moderne ilahije su, i dalje, pisali: Alija Sadiković, Omer Humo, Safvet-beg Bašagić, Musa Ćazim Ćatić. A nakon Drugoga svjetskoga rata, povremeno, pisali su je: Hanumica Zekić, Selim Jelovac, Salih Trbonja Sevidi, Salko Čevra, Džemaludin Latić, Zilhad Ključanin. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina ovoga vijeka u tretiranju i poimanju ilahije desilo se promotivno čudo. Naime, pjesnik Džemaludin Latić je, uz nekoliko muzičara i pjevača, pokrenuo pravu malu revoluciju sa ilahijama (i kasidama). Tako je ilahija, od tada do danas, postala veoma raširena i omiljena pjesma koju je prihvatila velika većina bošnjačkog svijeta. Te pjesme su uspjele postati skoro simbolom jednoga vremena, tzv. trećeg bošnjačkog preporoda, vremena zaokruživanja nacionalnog identiteta, pa i vremena nadnaporne borbe u posljednjem ratu, vremena biološkog opstanka. Gledano iz rakursa poetske receptivnosti, uspješna reanimacija ilahije (i kaside) indikativna je, i nosi spasonosnu misao da u tradiciji ne postoje mrtve stvari (ako su, suštinski, kvalitetne), i da se mogu, obogaćene, pojaviti u bilo kojem historijskom trenutku. S druge strane, teza da pobožna poezija traži barem društveno doba koje ju neće reperkusirati može u ovom vremenu, vremenu bez anatemiziranja, ponuditi nadu da će

se još pokoje kvalitetne vrijednosti iz naše tradicije pojaviti.

S nebesima ponesi me

*Danju, noću gorim, gorim:
za Istinom čeznem ja.
Allah, Allah, srce zbori,
nit sam budan niti spavam.*

*Pusti iskru da nestane!
S nebesima ponesi me!
Put mi kaži, Valu tajne,
dok šapućem Tvoje ime.*

*Seyyid Nizam ide, ide.
Pogledaj ga, nađi lijek.
Srce sindžire raskide.
Za Tobom suze lijem.*

Džemaludin Latić
(po Seyyidu Nizāmu)

2. KASIDA

“Kasida doslovno znači *težnja ka cilju*, pa je i njen sadržaj podređen tom zadatku: da se pohvali neka ličnost, od sultana do uglednika, svjetovnih i vjerskih, da se opjeva gradnja nekog značajnog objekta, vojna pobjeda, unapređenje na vlasti, rođenje u svojoj ili nekoj uglednoj obitelji i slično... Kasida obično nema manje od trideset distiha, a može sadržavati i više od stotinu.”³ Kaside su pisali: Kaimija, Razija, Ilhamija, Ali Sejfija Iblizović, Osman Đikić. A od '45. naovamo, urijetko: Šemsudin Sarajlić, Salih Alić (čitav ciklus pjesama, imenovanih *Kaside*), Ibrahim Kajan (*Kasida i al alnka*), Džemaludin Latić. Kasida je, također, uz ilahiju doživjela svoju audio ekspanziju početkom devedesetih godina. No, čini se da su njene formativne mogućnosti ostale neiskorištene u modernoj poetskoj vizuri.

Kaside

*I
Na doksatu žena
s cvijetom u kosi,
pije mjesečinu.*

*Fijaker u noći
kotrlja, polahko
s vjetrom u nizinu.*

*Kraj šedrvana
djevojke tri,
kao divokoze tri
u posude sedef kupe.*

*Ja,
ko prosjak u sjeni
mošeje,
ležim i u
upaljenoj mašti
mliječnim zvijezdem
oči mijem....*

Salih Alić

3. RUBAIJA

Rubaija je "kraljica orijentalnog versa". Četverostih, sa četiri polustiha koji se najčešće međusobno rimuju, traži pjesničku virtuelnost i gracioznost. Motivski je raznovrsna, u njoj može prevladavati i filozofska sentenca, i životni događaj, i ljubavno stanje... U Bosni su dugo bile poznate i cijenjene rubaije Omera Hajama, toliko da su korištene kao životne maksime. A osim Mehmeda Mejlije Guranije, naprimjer, u (post)modernoj bošnjackoj poeziji rubaije su pisali i Džemaludin Latić i Zilhad Ključanin.

Tabut (sàlla)

*Tabut je samar, a mi smo jahači.
Čefini su ruho, a mi nagizdači.
Sve na svijetu pije čašu smrtne vode;
kabur je koliba, svi ka njojzi hode.*

Džemaludin Latić

4. GAZEL

"Gazel je lirska pjesma, obima između pet i petnaest distiha. Ovom pjesničkom vrstom autor je izražavao svoju ljubav, duševna stanja, meditirao o svojoj sudbini, pa nije čudno što je gazel, upravo

po svom sadržaju, bio omiljena forma. I ovaj žanr od pjesnika traži virtuelnost, jer je rima jedan od strogih zahtjeva. U pretposljednem stihu obično je ispisan pjesnikov pseudonim."⁴ U gazelu se rimuju prva dva stiha, potom svaki parni, dakle rima aa/bd/ca/da/fa... Također, ne može se reći da je forma gazela imala široku upotrebu u nas. Pored Mehmeda Mejlije Guranije (XVIII st.), ili Fadil-paše Šerifovića (XIX st.), u suvremenom bh. pjesništvu pisali su ih Salih Trbonja Sevd i Zilhad Ključanin.

Gazela

*Blijeda jesi, vehta, i od prhke puti.
Na rubima bejta, distiha što čuti*

*više nego pjeva, bivaš samo stvarna.
Jer ruka što stremi ruka je što sluti*

*čilo jedno doba u kojem si bila
gib i propanj, vrutak, iskra koja hukti*

*kad i ćuh je smiraj, zemlja tvrda tama.
Tad ti vitka lineš - iz oka zabuktiš*

*krijesom mladim, nadom - i obasjaš sobu,
lampu mirišljavu gdje su razasuti*

*u reckavom krugu, laticama sjajnim,
vratni zavijuci, tamnine na buti,*

*i očinji biljur, napeto koljence.
Pa rasprostreš mirluh plavih svjetskih puti*

*na kojima dječak, snivač ovog trenu,
nikad nije bio, nikad neće čuti.*

*On sastavlja trepe, store iza kojih
luta jedno lane predjelom usnutim.*

*Ti ostaješ sama, tapiserija si.
Bijeliš, vehta, rudom koja ruti*

*vlakna što su oči, vrat, koljence i buti.
Dok ne stigne dječak s prašnih svjetskih puti*

*i smorenom rukom, rukom koja sluti,
ne stavi te na rub distiha - da šutiš.*

Zilhad Ključanin

5. TARIH

Tarih je, već, imao širu pojavu i upotrebu kod Bošnjaka. Na direktan način, kao uobičajena poetska forma, ili indirektan, kao predložak za pjesmu. S druge strane, tarih je imao i drugi, pseudoknjiževni život na našim prostorima. Naime, tarih je i hronogram, natpis sa datumom, koji se stavljao na građevinama: džamijama, mostovima, tekijama, bibliotekama, česmama, imaretima, i dr. Stoga je i imao toliko široku primjenu. Svuda po Bosni ima tih malih poetsko-historijskih medaljona, pečata koji i danas govore o postojanosti Bosne. Poseban majstor tariha bio je, spominjani, Mehmed Mejlija Guranija, Skender Kulenović je napisao dva vanredna soneta (*Tarih za Karadoz-begovu džamiju u Mostaru* i *tarih za Stari most u Mostaru*), ne podražavaju formu tariha, ukazujući, međutim, na njegovu svrhovitost i trajnost; tarife su još pisali i: Ibrahim Kajan (*Most Sulejman-paše, Tarih za Zagrebačku džamiju*), Džemaludin Latić (on ima cijeli ciklus pjesama pod naslovom *Lica i tarihi*), a i kod Abdula-ha Sidrana postoji veliki broj pjesama koje oponašaju ton tariha. Na kraju, valja ukazati i na pokušaje očuvanja tradicije upisivanja tariha na građevine, tradicije koja se pokušala održati i u socijalističkom periodu Bosne. U tom smislu simpatičan je tarih u povodu renoviranja Gazi Hurev-begova hajrata koji je napisao hafiz Kamil Silajdžić.

Tarih za Karadoz-begovu džamiju u Mostaru

*Rat ili svegled satrap ili jesen od ritā
poružne i svjetlost - nebo zemlji zgade.
Ti kamena lebdiš ko procvati badem
žedna plavog bezdna, puzavica sita.*

*Sunce, ko dan sudnji, skine sve do gola.
Čempres što te rastom ljubomore prati
tad, ko da je bio slijep od iskona ti,
žagri u te novu, a njegov nema pola.*

*Šta mu sniva svjetlost, mjesec vidi - ti kad
pustiš da ti tinja u krijesnicu tijela.
U krošnje koščelā bura pusti bika*

*i stabla im škripe - ti mirna i bijela.
Umrem, iz krijena vjekova izlistam
i budem ti čempres: a ti stojiš ista.*

Skender Kulenović

6. MEVLUD

Mevlud je paraknjiževna forma, koja nikad nije dospjela do potpune poetske adekvacije. Bilo je značajnih bošnjačkih pjesnika koji su se okušali u uspostavljanju mevluda kao *literarne* forme. Takav pokušaj napravio je M. Ć. Ćatić sa pjesmom *Lejlei-Mevlud* ("Behar", god. V, 1904., str. 33-36.), ali ona nikad nije, koliko je poznato, izvođena kao mevlud. Safvet-beg Bašagić je, također, napisao *Mevlud* ("Islamska dionička stamparija", 1924.), "koji odudara od svih dotadanih i kasnijih naših mevluda i s formalnog i sadržajnog stanovišta".⁵ A znano je i da je pjesnik i prozaik Šemsudin Sarajlić 1958. godine spjevao *Mevlud*. Sarajlić je tražio dozvolu za objavljivanje svoga *Mevluda* od Vrhovnog starješinstva islamske zajednice (bez čijeg aminovanja se, po državnoj direktivi, tada ništa nije moglo štampati iz tzv. vjerskog sadržaja), ali mu je rukopis odbijen "iz formalnih razloga", jer je njegov mevlud ispjevan u dvanaesteru. I, koliko je poznato autoru ovih redova, do danas *Mevlud* Šemsudina Sarajlića nije štampan kao zasebno izdanje!⁶

Ali, mevlud nije bio ni bez nesumnjivih poetskih začetaka. Mada intencionalno spjevan za široke mase, izvođen na vjerskim svečanostima (također se zovu mevludi) u džamijama, privatnim kućama ili na drugim mjestima, u znak poštovanja poslanika Muhammeda, a.s., njegovog rođenja - mevlud je *spjev*, prepun edukacije, usmjeren epski, koji je, ipak, kod pojedinih autora, plijenio svojim poetskim koncentracijama, najčešće mistično-vjerskog profila. (Bilo bi zanimljivo kada bi se danas neki bošnjački pjesnik sa ostvarenim pjesničkim djelom prihvatio da spjeva mevlud!?)

Mevlud je do naših dana ostao najraširenija paraliterarna forma u bošnjačkom narodu. A bogat je i opus objavljenih i izvođenih mevluda kod Bošnjaka. Hafiz Salih Gašević (Nikšić, 1850. - Bijelo Polje, 1898.) prepjevao je s turskog *Mevlud* Sulejmana Čelebija, koji je doživio tridesetak izdanja, i ostao poznat kao *Gaševićev mevlud*. Pored spomenutih, Bašagićevog i Ćatićevog, mevlude su napisali i: Muhamed Dizdarević - Muharem Rušdi iz Trebinja preveo je, također, *Mevlud* Sulejmana Čelebija (štampan tek 1981. u izdanju Starješinstva IZ BiH), hafiz Seid Zenunović (*Mevlud ili rođenje najvećeg posljednjeg Božijeg poslanika*, štampan arabi-

com, bez navođenja godine, pred Drugi svjetski rat), Arif Sarajlija Brkanić (prijevod, također, Čelebijevog *Mevluda*), Mahmud Džaferović (*Narodni mevlud sa objašnjenjem i dovom* - skoro identičan Gaševićevom), hafiz Muhamed Spuzić, Vehbija Hodžić, Rešad Kadić i Ešref Kovačević. Posigurno najviši poetski domet imaju mevludi Kadića i Kovačevića, a Kadićev je, vjerojatno, najtiskaniji uopće mevlud (sa tiražom od preko 100.000 primjeraka!).

Mevlud (odlomak)

(....)

*Hvala Tebi! Vječnom Bogu! Stvoritelju svih svjetova
Svemilosnom i Svemoćnom! Gospodaru Sudnjeg dana!
Samo Tebe mi slavimo i molimo s bezbroj dova:
Uputi nas pravim putem, putem kojim sa svih strana
Sipaš svoje blagodati koje znamo i ne znamo!
Sačuvaj nas svoga gnjeva i ne daj da zalutamo!
Budi slavljén, Gospodaru, u srcima sviju ljudi
Od Mašrika do Magriba, dok Prostor i Vrijeme živi!
Svemoć tvoja u svakome neka strah i nadu budi
I neka se sve stvoreno Sveumjeću Tvome divi!
Rahmetom nam svojim, Bože, vječnoj sreći put pokaži
Bratsku ljubav, o Svemoćni, bratsku ljubav nam osnaži!
Bože, daj da svi k'o jedan držimo se svjesno svega
što nam posla u Kur'anu kao rahmet svoj najveći
Preko milog Muhammeda - svog Resula Posljednjega
Jer to vodi pravim putem i istinskoj vječnoj sreći!
Samo Ti si Svemogući koji sve što hoće može
Pa i ovu našu dovu uslišaj nam, dragi Bože!*

(....)

Ešref Kovačević

BILJEŠKE

- ¹ Emina Memija/Lamija Hadžiosmanović: *Antologija bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima*, "Alef", Sarajevo, 1997., str. 20.; a vidi još: Lamija Hadžiosmanović/Emina Memija: *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, "Preporod", Sarajevo, 1995. ("Bošnjačka književnost u 100 knjiga"), str. 5-27; Nedim Filipović: *Tesawwuf - islamski misticizam*, "Prilozi za orijentalnu filologiju", XXIV, 1974., Sarajevo, 1976., str. 5-30.; Lamija Hadžiosmanović/Salih Trako: *Tragom poezije bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, "El-Kalem", Sarajevo, 1991.; Fehim Nametak: *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, "El-Kalem", Sarajevo, 1991.
- ² Enes Duraković: *Antologija bošnjačke poezije XX vijeka*, "Alef", Sarajevo, 1996., str. 8.
- ³ Lamija Hadžiosmanović/Emina Memija: *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, navedeno izdanje, str. 8.; o formama islamske pjesničke tradicije vidi i: Fehim Nametak, *Vrste i oblici u našoj književnosti na orijentalnim jezicima*, "Život", Sarajevo, 1986., XXXII, 9-10, str. 234-244; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, "Svjetlost", Sarajevo, 1989. (šesto izdanje); Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, "Svjetlost", Sarajevo, 1990.; *Mevludi, ilahije, kaside*, "Kaj", Zagreb, 1994. (priredio: Ibrahim Kajan)
- ⁴ Lamija Hadžiosmanović/Emina Memija: *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, navedeno izdanje, str. 8-9.
- ⁵ A. N.: *Rukopisni mevlud Šemsudina Sarajlića*, "Islamska misao", br. 3, II/1979., str. 28-29; o mevludu vidi: Aziz Kadribegović: *Naši mevludski spjevovi*, "Islamska misao", br. 59-60, XI-XII/1983., str. 62-68 - Isti u: *Lira vječnog aška*, "Bemust", Zenica, 1998., str. 69-89; Mensur Brdar: *O učenju mevluda u našim krajevima*, "Islamska misao", br. 94, X/1986., str. 11-12; Fehim Nametak: *Mevlud kroz historiju u Bosni i Hercegovini*, "Islamska misao", br. 153, IX/1991., str. 14-18; *Mevludi, ilahije i kaside* (priredio Ibrahim Kajan), "Kaj", Zagreb, 1994.; *Mevlud - Sve stvoreno učini se veselo* (zbirka mevluda, bez oznake nakladnika, mjesta izdavanja, i godine; predgovor: M. H. (Mehmedalija Hadžić?), M. B. (Mensur Brdar?), Dž. L. (Džemaludin Latić?)).
- ⁶ Štampan je, tek 1986., u đaćkom vjerskom listu "Zemzem", XIX/1986., 10-12, 23-30.

Summary

PARTICULAR FORMS OF ISLAMIC POETIC TRADITION IN THE BOSNIAC CONTEMPORARY POETRY

Zilhad Ključanin

The forms of Islamic poetic tradition in the Bosniac poetry of the 20th century have, as a rule, appeared as a result of the poetic exploration of an individual Bosniac poet, and, even then, very rarely and in few poems. Never have they appeared as a group within separate, rounded collections of poetry. Today, for example, we do not have a book by a Bosniac GAZAL, RUBAIAH OR TAREEH POET, not to mention a MAVLUD poet. However, we must point out to a book, although still in script, by Salih Alic, entitled *KASIDE - QASEEDAH*.

Still, there is almost no oriental poetic form which hasn't found its transposition in the Bosniac poetry of a later time, albeit in its 'likely' Europeanized/Bosnian example. ELAHIYAH, for example, have been written by: S. Bašagić, M.Ć. Ćatić, S. Jelovac, S. Trbonja Sevd, Dž. Latić, Z. Ključanin... QASEEDAH by: O. Đikić, Š. Sarajlić, S. Alić, I. Kajan, Dž. Latić... RUBAIAH by: S. Trbonja Sevd, Dž. Latić, Z. Ključanin... GAZAL by: S. Trbonja Sevd, Z. Ključanin... TAREEH by: S. Kulenović, I. Kajan, Dž. Latić...

موجز

بعض أشكال التراث الشعري الإسلامي في الشعر البوشناقي المعاصر

زيلهاد كليوتشانين

ظهرت أشكال التراث الشعري في الشعر البوشناقي للقرن العشرين - عموماً - كدراسات شعرية منفردة للشعراء البوشناقيين، ونادراً ما اعتنت هذه الدراسات ببعض القصائد، بينما لم تهتم بالدواوين الشعرية على الإطلاق. واليوم - مثلاً - لا يوجد في أيدينا ديوان كامل لشاعر بوشناقي في الغزل أو الرباعيات أو التأريخ، ناهيك عن المديح النبوي. (باستثناء مخطوطة القصائد الدينية لصالح آليتش).

على كل حال، فإننا نجد في الشعر البوشناقي المعاصر - ضمن نموذج بوسني أوروبي - أعمالاً شعرية في مختلف أشكال الشعر الشرقي، ففي الابتهالات كتب كل من: صفوت باشاغيتش، موسى كاظم تشاتيتش، سليم يلوفاطس، شمس الدين تربونيا سودي، جمال الدين لاتيتش، زيلهاد كليوتشانين وغيرهم، وفي المديح النبوي كتب: عثمان جيكييتش، صالح آليتش، إبراهيم قيان، جمال الدين لاتيتش وآخرون، وكتب في الرباعيات: جمال الدين لاتيتش، زيلهاد كليوتشانين، وفي الغزل كتب: شمس الدين تربونيا سودي وزيلهاد كليوتشانين، أما التأريخ الشعري فنجدّه عند اسكندر كوليفيتش وإبراهيم قيان وجمال الدين لاتيتش.

m